

Európai teológia Magyarországon

Néhány évvel ezelőtt azt a feladatot kaptam a *Coetus Theologorum* megtisztelő társaságtól, hogy röviden foglaljam össze szakterületem, az Ószövetség tudománya alakulásának eredményeit. A „Hol áll az Ószövetség kutatása” címmel olvasható a komáromi Calvin János Teológiai akadémia honlapján (www.refteologia.sk/digi.htm). Önmagam nem kívánom ismételni, csupán hangsúlyozom azt az általános tény, hogy hagyományosan nyugat-európai és észak-amerikai kapcsolatok, ill. ennek eredményeként a nyugat-európai teológiai kutatás recepciója, alkalmazása és szükséges modifikációja volt az, ami értéket képviselt a magyar teológiai irodalomban. Ez a modell mármost azért követhető nehezen, mert a technikai újítások következtében hihetetlen gyors paradigma-váltások mennek végbe, értékelésem szerint 4-5 évente a teológiai kutatásban – ez esetben a régi modell csak akkor használható, ha nyitottak maradunk minden új dolog elfogadására, recipiálására.

Először talán azt kell hangsúlyoznom: ez a régi modell egyáltalán nem volt rossz! Ha arra gondolunk, hogy Méliusz Juhász Péter a Genfi Káté átdolgozásával voltaképpen meghonosította és hivatalossá tette a kálvinizmust Magyarországon, az már önmaga sem csekélység, de Bucsay Mihály tanulmánya szépen kimutatta, hogy ez az átdolgozás mennyire kreatív volt, s egyáltalán nem szolgai átvétel. Hasonlókat mondhatunk, ha a Fűves könyvét K. Gessner New Kreuterbuech-jával összehasonlítjuk – de később Apáczai Csere János Kis Magyar Enciklopédiája is jelentős önállóságot mutató mű volt, annak ellenére, hogy holland mintán orientálódott. Negatív értékítéletnek éppúgy nincs itt helye, mint mondjuk Madách, *Az ember tragédiája* c. *opus magnum*ával kapcsolatban – a bécsi lelkész ismerősöm határozottan állította: jobb mű, mint Goethe Faustja. Hangsúlyozom, hogy például a magyar nagylexikonok, a Pallas és a Révai is német modelleken orientálódtak (a Meyers és a Brockhaus volt a minta) – és mennyire jók, meghatározók voltak korukban! Ha ettől az Új Magyar Lexikon eltért később, úgy ez csak kárára vált, s ha most idegen lexikonok magyarításával foglalkozunk (pl. Larousse, vagy Encyclopaedia Britannica), úgy meg kell jegyezzük: pont ezeknek a magyar vonatkozású részei gyengék. Nem kis munka, és nem is alantas munka az adaptálás! – Teológiai vonatkozásban szintén ez volt a helyzet. Igaz, hogy Csikesz Sándor pl. kevés írásművet hagyott hátra, de hatása óriási volt – s én teljesen véletlenül tudom, hogy rendszeres kapcsolatban állt A. von Harnack-kal is. Török István és Barth Károly barátságát már ne is említsük, ide érve Barth Károly magyarországi hatását is. Anyám tanára, Kállay Kálmán talán nincs benne a nagy német lexikonokban, de kisebb magyar írásai elárulják, hogy szintén a legújabb irodalmat tanította és adta tovább, személyes holland kapcsolatai révén. Egy példa még ide kívánczik: igazságot akarok szolgáltatni megboldogult tanárom, Czeglédy Sándor személyének, akinek egyszer panaszkodtam, hogy nem találok az ötvenes és hatvanas évek egyik legbefolyásosabb amerikai pasztorálpszichológusának a könyveit. S. Hiltnerrel (1910-1984) volt szó. Nem tudhattam akkor még, hogy Princetonban Czeglédy Sándor személyesen is megismerte Hiltner, s az összes könyvét dedikált példányban hozta másnapra. A szemináriumi könyvtárból azért hiányoztak ezek a könyvek, mert neki személyes példányai voltak belőle...

A teológiai oktatást természetesen kényelmetlenül érintette a kommunista éra beköszöntése – a teológiai kutatást, mondanom se kell, még kényelmetlenebbül. Hiszen az oktatási intézmények száma drasztikusan csökkent (az előképzettség jóformán teljesen megszűnt), s a kommunista vezetés csupán kirakatba akarta tenni azt a nem létező tény, hogy nem üldözi a vallást, s ezért a számaránynak megfelelő teológiai iskolákat meghagyta, de fejlődésüket teljesen blokkolta. Ez ismert tény; ám ennél is jóval súlyosabb körülmény volt az, hogy a teológusok maguk is óriási elszigeteltségbe kerültek. Külföldi kapcsolatokat szinte kizárólag csak a jól ellenőrzött hivatalos egyházi vezetés folytathatott; az egyházi vezetés pedig Magyarországon elég ritkán szorgalmazta a teológiai kutatást – olyan hivatalos

irányzatokra, mint a „diakónia teológiája”, vagy a „szolgáló egyház teológiája” nem kívánok szót vesztegetni. Volt egy kivétel: a „béke teológiája” – igaz, itt is inkább szubjektív tényező befolyásolta, hogy itt most kivételről beszélek. Először is megjegyzem, hogy ez már a hetvenes évek végét és a nyolcvanas éveket illeti (amikor a rendszer szigorúsága enyhült, igaz, még ekkor is jócskán óvatosnak kellett lenni). A fontos szubjektív tényező az egyházi vezető személye: Tóth Károly püspök a legmagasabb diplomáciai poszton sem szűnt meg egyszerű, nemes, szüleitől örökölt kegyességét megtartani, s amikor a prágai Keresztyén Békekonferencia elnöke lett, minden erejét latba vetette a már említett anomáliák enyhítésére. Kapott is Prágában hideget és meleget is! Ezzel együtt jórészt meg tudta valósítani célját: azt, hogy a keleti blokkban jelen legyen a nyugati típusú keresztyén békemozgalom. Olyan kiválóságokat tudott mozgósítani, mint Jürgen Moltmann, vagy a Schmaus-család. Kapott is Prágában hideget is, meleget is! Az nem véletlen, hogy egy ízben, amikor lemondását fontolgatta a prágai intrikák miatt, éppen nyugati egyházi vezetők kérték (pl. G. Brandt egyházelnök), hogy ezt ne tegye: hiszen őt ismerik, a helyzetét őszintén elmondta nekik - tehát tudják, hogy kiről van szó, s megbíznak benne. Ha lemondana, úgy olyan egyházi vezető jelentkezne, akit nem ismernek, és semmi okuk bizalommal fordulni hozzá. A Tóth Károly által szorgalmazott modell mindenestre a keleti és nyugati áramlat egyesítését célozta, és sok tekintetben sikerült is elérnie célját.

Természetesen nem akarok a kommunizmus alatti egyházpolitika útvesztőjébe kerülni, s csak azért említettem Tóth Károly példáját, hogy demonstráljam: megvolt az igény, sőt a kísérlet is arra, hogy az a kapcsolat a nyugat-európai (és észak-amerikai) teológiával helyreálljon, mint ami volt a világháború előtt (el egészen 1956-ig). S ez a kísérlet nem is volt sikertelen - lehet, hogy még most sem állunk olyan jól teológiaiilag, mint a nyolcvanas években!

A modell felújítása tehát folyamatban volt. Személyes ismeretségek révén bizonyos teológiai áramlatok Magyarországon is jelen voltak. A római-katolikusok közül emeljük ki az azóta elhunyt Nyíri Tamás barátságát a Karl Rahnerrel, akinek híres könyve (Grundkurs des Glaubens) magyarul is megjelent. Hasonló lehetett Aistleitner József és Otto Eissfeldt ismeretsége az ötvenes években, hiszen híres munkáit Aistleitner világhírű barátja segítségével adta ki, mint ahogy a XIX. században is Goldziher Ignác Julius Wellhausen támogatását élvezte a könyvkiadásban. De ugyanígy említhetném a róma-katolikusok közül ma Rózsa Hubát, aki a most nyugalomba vonult bécsi Georg Braulik barátságát élvezzi, s ösztövségi előadásában nyugat-európai szintet képvisel. A régebbi reformátusok közül ilyen modell alapján dolgozott Vályi Nagy Ervin (barátai a baseli Heinrich Ott, a heidelbergi Dietrich Ritschl és a bonni Gerhard Sauter voltak), akit még a nyolcvanas években Tóth Károly rehabilitált a mellözöttségéből. Sajnos, hogy ő túl korán nyugdíjba vonult, s meg is halt. S ma is talán az a legértékesebb részünk, ami hasonló modell alapján áll: budapesti intézményünkben Németh Dávid és a most nyugalomba vonuló bécsi Gottfried Adam professzor kapcsolatára hadd utaljak; ha jól látom Balla Péter kolléga első sorban az amerikai evangélikások között keresi és találja meg a kapcsolatot. Jómagam pedig (aki magam leginkább eklektikus személynek tartom) megtisztelve érzem magam, ha pl. az ugariti tudomány történetét megíró Mark S. Smith tudja rólam, hogy a kampeni Johannes C. de Moor útmutatása alapján tanítok ugariti nyelvet Budapesten.

A régi modell mellett azonban jelentkezik egy másik is: az utóbbi évtizedekben ui. a tudományszervezés is rendkívül fontos lett, s a teológiai intézmények közötti együttműködés igen jelentős eredményeket hozott. Amíg a nagy tudományszervező társulatokban a magyarok jelenléte inkább csak kiegészítő jellegű, addig az egyetemközi kutatásban néhány helyen magyarok jelen vannak. Az előbbire is hozunk példát: az Society of Biblical Literature társasága például tavalyi bécsi ülésén több magyar is jelen volt, sőt előadást is tartott - ide értve szerény személyemet is. Ez utóbbit azért említem, mert ehhez hozzá kívánom fűzni (és

senkit nem akarok megbántani): ezek az előadások nem voltak olyan súlyúak, hogy bármi módon is meghatározóvá lettek volna az SBL életében. Ugyanígy a Society of Old Testament Studies, vagy az Societas Novi Testamenti Studiorum is dolgozik magyar tagokkal is – a helyzet inkább az, hogy a magyarok hálásak azért, hogy jelen lehetnek, hiszen így benne lehetnek a kutatás vérkeringésében. Arról azonban, hogy meghatározó módon előre vigyék a kutatást, egyelőre szó sincs. Hasonlókat mondhatunk el a nemzetközi Kálvin Kutatók Konferenciájáról. Egy-két magyar szerző előadása is megjelent Wilhelm Neuser által szerkesztett kötetekben (így Márkus Mihály, Hörcsik Richárd cikkei); meghatározó Kálvin kutatónk azonban Nagy Barna óta nincsen, ha csak a würzburgi katolikus Gánóczy Sándort nem tekintem magyar kutatónak. – A másik típus nagyobb lehetőségeket ígér. A groningeni egyetem például a KRE és az ELTE társaságában egy évtizedes kutatómunkát indított meg az apokrif akták kutatására, s az évenkénti konzultáció eredményei szépen sorban jelentek meg a kampeni Kok-Pharos kiadónál angol nyelven. Bolyki János, aki ennek a kutatócsoportnak a mozgatója volt, bizonytalán nagy sikernek könyvelheti el, hogy ez évtized alatt egy bizonyos szempontból a világ élvonalába tartozhattunk – igaz, mint e kutatócsoportban részes, láttam, hogy milyen óriási, emberfeletti erőfeszítésbe került mindez, első sorban azért, mert bár a témával foglalkozók szerte a világon felfigyeltek erre a csoportra, odahaza azonban küzdeni kellett a létjogosultságért. Hasonló eredményt kevesen értek el! A római-katolikus Benyik György például hosszú évek óta óriási energiával szervezi az éves szegedi Nemzetközi Bibliikus Konferenciát – gondolom, hatása nagyon fontos a római-katolikusok között, de nemzetközi szinten természetesen nem hoz nagyobb eredményeket a konferencia. A hollandiai református egyetemek szintén úgy gondolják, hogy a közép-európai kapcsolatok ápolása fontos feladatuk, s ezért kétévenként közös konferenciára hívják e térség református teológiai iskoláit. Az anyag rendszeresen meg is jelenik külön kiadványban – legutóbb az 5. közép-európai és hollandiai teológiai karok konferenciájának leideni anyaga „Heiliger Text” címmel (2006). Hasonlóképpen a bécsi egyetem is a duna-völgyi protestáns teológiai iskolákat fogja egybe (ide értve az evangélikusokat is), s a konferenciák anyagát meg is jelenteti németül. Mindkét konferencia-sorozat jelentős a teológiai öntudat erősítése szempontjából; primer kutatási eredményeket azonban nem várhatunk el tőle. Az ószövetségi apokrif iratok kutatását nemzetközi együttműködéssel Zsengellér József és Xeravits Géza mozgatja Pápán. Igaz, hogy az egyik konferencia anyaga a Brill kiadónál angolul is megjelent, s a kiváló nemzetközi elismertségekkel rendelkező John J. Collins professzor támogatta ezt a munkát. Jelentősége e szép munkának mégis inkább Magyarországon lehet. Az európai reformátusok által szorgalmazott (Reformierter Bund részéről támogatott) konferencia szintén súlyt fektet a magyar jelenlétre; itt is rendszeres nemzetközi konferenciák mozdítják elő mind a személyes találkozások, mind pedig a közös teológiai reflexió lehetőségeit. Konkrét eredményt remélhetünk is a találkozóktól, de talán nem közvetlenül, hanem csak áttételesen.

Mindezzel együtt örömmel tapasztalhatjuk, hogy a teológiai könyvek kiadása az elmúlt szűk két évtizedben nagyobb lendületet vett. Ha sorrendet kell tartanunk, akkor mindenképpen kiemelkedőnek mondhatjuk a Szathmáry Sándor által szerkesztett, s tulajdonképpen az ő szívügyének tekintett Nemzetközi Teológiai Könyv. Voltaképpen itt is nemzetközi együttműködésről van szó, hiszen ezt a tervet Erich Bryner professzor, a Glaube in der 2. Welt szervezete révén támogatja. Amit róla el tudok mondani, az kb. áll mindegyik sorozatra: öröndetes a nemzetközi és honi szakirodalom megjelentetése, de bizony a színvonal (a fordítások, de a könyv kiállításának színvonala is) meglehetősen eltérő. S a legnagyobb baj talán éppen az, hogy nem látszik a sorozaton, hogy valami központi gondolat vezérelné a kiadót, hanem inkább csak a hiány érzete, s a hiány pótlásának vágya áll a háttérben. – Szintén dicséretesnek mondható a Hermeneutikai Kutatóintézet kiadványsorozata, ahol a hiány, nevezetesen a hermeneutikai kutatás ismertetése, valóban jelentősebb,

mint egyebütt. Fabiny Tibor vitán felül állóan nagy munkát végzett e sorozat megszerkesztésében, s ha szűkös anyagi lehetőségeit is hozzászámítjuk, a teljesítmény hatalmas. Persze, itt is elmondhatjuk, hogy külföldi szaktudós bizonytalansággal csodálkozna, hogy Oscar Cullmann és Northrop Frye milyen békésen él meg egymás mellett – de hogy mindkét tudós munkásságára Magyarországon szükség van, azt nem kell hangsúlyoznunk. – Legszebben és legstabilabban az Osiris Kiadó dolgozik, aminek háttérében nyilván a Nemzeti Könyvkiadó támogatása áll. Felismerhető gondolat áll a kiadó háttérében: az utóbbi évtizedek klasszikusait akarja magyar nyelven hozzáférhetővé tenni. Így aztán G. von Rad ószövetségi, Rudolf Bultmann újszövetségi teológiája jelent meg, de Karl Heussi egyháztörténetét, Gerardus van der Leeuw vallásfelmételeit, Paul Tillich rendszeres teológiáját is örömmel üdvözölhetjük, csakúgy, mint Rudolf Otto, vagy Mircea Eliade vallástudományi munkáit. Mondanom sem kell itt: ez azonban már inkább a múlt, mint a jelen. A jelen igen óvatosan van jelen; kivételnek Bolyki János János-kommentárjait tekinthetjük, vagy a Magyarországon joggal, de kissé meglepetésre sztárrá avasított heidelbergi egyiptológus, Jan Assmann műveit. – Külön téma a Gold Book könyvkiadó munkássága. Egyszerűen nem tudni, ki és mi áll e név mögött; furcsa, de könyveit hely és év megadása nélkül jelenteti meg. A kiadó politikája felismerhetetlen; azt hiszem, csupán a nemzetközi könyvpiaccal való kapcsolat a meghatározó abban, hogy mi jelenjen meg. Ennek következménye meghökkentő: hihetetlenül csapnivaló könyvek jelennek meg, amelyek sorában néha felbukkan egy-egy gyöngyszem; az embernek az a benyomása, hogy véletlenül fordították le a jó könyveket. Ezek a könyvek leginkább az ókortudomány és a bibliai tudomány mezsgyéjéről származnak, például I. Finkelstein és N.A. Silberman könyve, ami ismerteti az újabb izraeli archeológia eredményeit, vagy Cyrus H. Gordon immár klasszikussá vált könyve az Ószövetségről. Hozzá nem értő ember számára inkább zavaró lehet, a szemétdombban kihalszani az értékes műveket. – A legnagyobb probléma ezekkel a sorozatokkal, hogy nem találkozik a kompetencia és az anyagi forrás. Csak kiadóként tudom megerősíteni, hogy az általam szerkesztett sorozatban (Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoport kiadványai) jelenleg három idegen nyelvű kötet vár kiadásra; és természetesen ugyanennyi magyar is. – Természetesen ennél jóval több sorozatot említhetünk, így pl. a debreceni teológiai egyetem egyháztörténeti kiadványait, vagy a Mundus Kiadó „Protestáns Művelődés Magyarországon” sorozatát, de ezek leginkább magyar műveket adnak ki. – Végére hagytam a Kálvin Kiadót, hiszen a Református Egyház kiadójáról van szó. E kiadó már a nyolcvanas években sikeres volt, s bizony a fordulat nem volt könnyű számára. Ennek ellenére megőrizte jelentőségét, s hiába jelentkeztek új kiadók, mint pl. a bizony eléggé különböző szintű könyveket megjelentető Harmat Kiadó, vagy a KIE, vezető szerepét megőrizte. Hasonló jókat lehetne a Luther Kiadóról elmondani, de a Kálvin Kiadó nagyságrendben jóval előtte van. A Kiadó a Magyar Bibliatársulattal karöltve valóban értékes munkát végzett, s jó néhány olyan kiadványa van, ami referencia-pontként szolgálhat a meglehetősen kaotikus teológiai könyvpiaci helyzetben. Jól megoldott a kiadó több olyan feladatot is, ami újként jelentkezett a fordulat utáni magyar társadalomban – gondolok itt például a vallásoktatás számára megjelentetett tankönyvekre. A Kiadó súlyt fektet arra, hogy a nemzetközi teológiai irodalommal a kapcsolatot fenntartsa, hiszen minden téren jelentet meg olyan műveket, amelyek révén az olvasó európai szemmel tud tekinteni a magyar írók műveire. Tehát voltaképpen szépet és jót lehet elmondani; a helyzetet azonban senki nem nevezné rózsásnak. Miért? Egyszerűen azért, mert tudomásul kellene venni, hogy jelenleg a könyvkiadás nem kifizetődő foglalkozás Magyarországon, s a protestáns egyházak köre egyszerűen túl kicsi ahhoz, hogy 4–5 ezer példányban jelenhessenek meg a könyvek. Megoldást csak az jelentene, ha rendszeres, átgondolt közegyházi támogatással több éves tervezést tenne lehetővé a Kálvin Kiadónak valaki – s tulajdonképpen nem is tudom, hogy ki! Talán a Zsinat, talán egy alapítvány, talán egy ökumenikus összefogás. Mindenképpen olyan valaki azonban, akinek szívügye, hogy a magyar

nyilvánosság egyértelmű eligazítást kapjon teológiai kérdésekben. Hangsúlyozom, hogy ez igen fontos feladat lenne, hiszen sorra jelennek meg azok a „teológusok”, „vallástudósok”, sőt „bibliatudósok” is, akik ezt a nevet csak a magyar televízió bizonyos csatornáinak képernyőin és a magyar sajtó bizonyos orgánumaiban érdemelték ki.

Mindezzel együtt marad a kérdés, amit mintegy 20 éve tett föl nekem a kelet-berlini Evangelische Verlagsanstalt akkori igazgatója, Siegfried Bräuer úr. Ő megértést tanúsított aziránt, hogy Magyarország nem tud olyan teológiai arzenált felvonultatni, mint akár csak Kelet-Németország annak idején. Viszont azt már érthetetlennek tartotta, hogy egy-egy esetben magyar kollégák hogyan nem tudnak olyan hozzájárulást adni a német, vagy angol nyelvű teológiához, mint pl. Petr Pokorný Csehországban. – Azt kellett mondjam: rövid időn belül ez nem lesz lehetséges; sajnos, igazam volt. Még inkább sajnos, hogy ma, másfél évtized után, kb. ugyanazt mondanám - és nem kétséges, hogy ma is igazam lenne. Az okokról hadd szóljak néhány szót. Mindenek előtt azt, hogy nem új a jelenség; sajnos hagyományosan azt kell mondjuk, hogy Magyarország szinte önmagát itéli kívülálló szerepre a teológia művelésében. Pedig erre nem lennének elítélve! Csupán szerény szubjektív tapasztalatomat hadd mondok itt: energiám 90% arra megy el, hogy a német és észak-amerikai hatalmas teológiai felépítményt lehetőségeimhez képest megismerjem, s magyarul interpretáljam. Állandóan felfedezek azonban olyan hiátusokat ebben a felépítményben, amelyeket rendszerint közlök nyugat-európai kollégáimmal; s ők maximális örömmel és elismeréssel fogadják ezeket a kifejezetten kritikai megjegyzéseket. Tény viszont, hogy ennek a felépítménynek a megismerése olyan erőfeszítésbe kerül (legalábbis Magyarországon), hogy nem mindenkinek sikerül bekapcsolódnia a nemzetközi párbeszédbe, akár csak gondolati síkon is. Miért?

a) Talán a teológiai munka szervezése az egyik hibás faktor, legalábbis a református egyházban. Ugyan óriási előnyei vannak, ha hagyományosan változatlanul egyházi intézmények a teológiai karok, s bizonyos jól készítik fel lelkészi szolgálatra jelölteket azok a tanárok, akik maguk is felszentelt lelkészek. Viszont a teológiai oktatás/kutatás struktúrája szinte lemásolja az egyházi (rosszabb esetben: egyházvezetői) struktúrát. Ez utóbbit nem kritizálni akarom, csak tudományszervezés kérdésében nem a legszerencsésebb modell. Az nem lehet véletlen, ha az utóbbi évek püspökei jórészt teológiai tanárok is voltak (Kocsis Elemér, Márkus Mihály, Mészáros István, Bölcseki Gusztáv, Szabó István), s így bizonyos nem voltak rosszindulatúak a teológia, mint olyan irányában. Viszont a teológiai helyzeten alapvetően nem tudtak változtatni. Az egyetlen kivétel Hegedűs Loránd, akit viszont kénytelen vagyok negatív előjellel említeni e helyütt: ő kizárólag saját könyveinek a kiadását szorgalmazta, szubvencionálta, s elfelejtkezett róla, hogy egy fecske sehol nem csinál nyarat. – Röviden: a teológiai tanár, a teológiai könyv, s így a teológia egésze nem önálló tekintély Magyarországon. Így voltaképpen nem is lehet partnere a nyugat-európai teológiának. A nyugat-európai teológia recepciója vagy egyházpolitikai döntés (a meglehetősen szelektív Barth-recepciót itt ne is említsük), vagy izolált jelenség, néhány megszállott teológus saját kezdeményezése. Ez mindkettő túl gyenge ahhoz, hogy egy jól dotált, jól felkészült, nagy hagyománnyal rendelkező nemzetközi teológiai piacon érdemleges kínálatot tegyen.

b) Változatlanul óriási probléma, hogy az új teológus-generáció teológiai élményt nem Magyarországon kapott – erre még ma is alkalmatlanok teológiai iskoláink! Általában az dönt, hogy valaki külföldi tanulmányútja kapcsán jut az első meghatározó teológiai élményhez, és Magyarországra visszatérve többeket is részeltetni kíván ebben. Mindez így is szép, csak az a gond ezzel a hagyományos modellel, hogy eléggé különböző helyeken tanulnak diákjaink. A német nyelvterület még nem is lenne olyan nagy baj, hiszen Németországban, Ausztriában és Svájcban mindenütt súlyt helyeznek arra, hogy egy bizonyos (nagyon magas) átlagot garantáljanak a teológiai karok. Hollandiában is ez a helyzet, de a holland teológiai légkör már nagyon eltér a németországitól. Az angol terület viszont teljesen

szórt: nem mindegy, hogy valaki Skóciában, Angliában, vagy Amerikának mely részén tanul. Sajnos Franciaország változatlanul nem meghatározó a magyar teológiában. – A baj ott jelentkezik, amikor a különböző indíttatású teológusok Magyarországon egy asztalhoz ülnek le. A kép összegzése immár hagyományosan rendkívül kusza; néha kezelhetetlenül kaotikus. Csupán egy példát hadd említsek, ráadásul egy kisebb sikertörténet részét. Legalábbis annak tartom, ha az ifjabb Bartha Tibor szerkesztésében megjelent a Keresztyén Bibliai Lexikon, ami minden kétséget kizáróan hatalmas előrelépést képez a korábbi Czeglédy/Hamar/Kállay által kiadott lexikonhoz, és mindenki számára jó elindulást, alapinformációkat tartalmaz. A szerzők azonban rendkívül eltérő nézeteket vallanak. Talán a legszembeütőbb ez a páli iratok ismertetésénél, ahol Herczeg Pál például korrektül leírja a deuteropaulinizmus jellegzetességeit; a másik szerző, Szabó Csaba azonban (számomra eléggé meglepő módon) tagadja a deuteropaulinizmust. Hozzáértő ember számára ez nem nagy probléma: tisztában vagyunk azzal, hogy mintegy 30 évvel ezelőtt volt egy olyan divat-irányzat, amelyik nem cáfolta, csak tagadta ezt a meglehetősen biztosan álló tételt. Nem hozzáértőt viszont bizonytalanságba hoz egy ilyen különbség egyazon lexikonon belül.

Ahhoz, hogy Magyarország teológiailag versenyképes legyen, mindenképpen egységesíteni kellene ezeket a különbségeket. Nem maguk a különbségek jelentenek problémát; inkább az, hogy ezek mintegy „patchwork”, s nem egy integráns egység állnak előttünk: felvilágosítatlanok, s főként az a baj velük, hogy képviselőik nem nagyon látják, hogy „hinter den Bergen wohnen auch Leute”. Azaz, mindenki abszolutizálja részismeretét, amiből még jelentős nézeteltérések is származnak (amit magyar emberek kissé vehemensen hordanak ki). Néhány év reflektált munka kellene e cél eléréséhez!

c) Kényelmetlen ponthoz érkeztünk most: az egyik alapprobléma (s immár hagyományosan az) a nagyságrend kérdése – vagy inkább: nagyságrendünk meghatározásának hiánya. Tudomásul kell venni, hogy Nyugat-Európa nagyságához képest még arányainkban is kicsik vagyunk; ma Magyarországon soknak tűnik a négy református és egy evangélikus teológiai fakultás; Svájc hat teológiai fakultása mellett azonban egyáltalán nem tekinthető túlzásnak – s Németországról ne is beszéljünk! Ez rendre kisebbségi érzéssel tölt el bennünket, jóllehet a Duna-völgyében mégis meghatározó a nagyságrendünk; itt pedig a kellő felelősségtudat hiányzik belőlünk. Ha durván kétféle millióra tesszük a magyarországi reformátusok számát, akkor vajon miért panaszkodunk, hogy sok a négy teológiai kar, mikor határon kívül kb. egymillió magyar református él az utódállamokban, sokkal mostohább körülmények között, s így is két református teológiai kart tart fenn (ti. Kolozsvárt és Komáromot)?!

Voltaképpen a fenti megoldatlan kérdés egy további, és ezúttal tényleg súlyos problémához vezet: a forráselosztás kérdéséhez. Azt kell mondjuk, hogy a meglévő források elosztása nem ment át rendszerváltáson: gyakorlatilag ugyanolyan módszerrel történik, mint a kommunista érában, annak ellenére, hogy (természetesen) mennyiségileg sokkal több áll rendelkezésre, mint akkor. Nincsenek konkrét célok kitűzve a teológiai reflexió vezetésére, s csak általánosságok szerepelnek a cél meghatározásában (pl. „a teológiai oktatás kérdése”, vagy „a kommunizmus idejének vizsgálata”), így nem is tudjuk, hogy mire kell költeni, s hol kell spórolni. Ugyanakkor pedig változatlanul kiskorúsítva vannak azok a potenciális kutatóhelyek, ahonnan eredményeket elvárhatnánk. Sajnos, az is igaz, hogy mindig annak van legjobb étvágya, aki közel ül a tálhoz... Adminisztratív pozícióban ülő emberek nincsenek produkcióra kényszerítve; akik pedig produkcióra alkalmasok lennének, azok nem jutnak hozzá a forrásokhoz. A rendszer így nem produktív, sőt súlyos anomáliákat tartalmaz: folyóiratok fuldoklanak a leközlendő anyag hiánya miatt, ugyanakkor többek nem tudják hol elhelyezni munkájuk eredményét. Talán sötétnek tűnik ez a kép: a valóságban azért általában megoldhatók ezek a problémák, csak hogy: a problémák megvannak, s megoldásuk újra energia ráfordítását igényli. Röviden: versenyt futni igen nehéz, ha koloncok vannak a

versenyző lábán. Nagyságrendünk és feladatunk kettőssége már pedig azt tenné szükségessé, hogy koncentráljuk az erőket, s jól tervezzük meg a teológiai munkát. Ez az eredmény még egy ideig várhat magára, s amíg el nem érjük, addig változatlanul áll megállapításom, amit német kollégámnak két évtizeddel ezelőtt tettem.

d) Bár nem vagyok próféta, valamilyen megoldást mégis szerencsés lenne prognosztizálni, vagy legalább javasolni. Ismételten hangsúlyozom, hogy a magyarországi teológia (oktatás és kutatás egyaránt) nyugat-európai partnereihez képest egyszerűen nem partner – s e megállapításomban nem fanyar önkritika, nem bűnbakkeresés, hanem értékmentes ténymegállapítást kérek felfedezni. Az okok egyrészt nagyságrendben, másrészt a teológia megszervezésében keresendők. Úgy vélem, hogy a kettőt együtt tudná megoldani, ha a teológia (ide értve oktatást, kutatást és a teológus személyek kapcsolat-rendszerét) nem egyedül akarná áttörni ezt az izolációt, hanem megpróbálna a rokon tudomány-területtel összefogni. Értem ezen, hogy az ószövetségesek a hebraistákkal, az újszövetségesek az ókortudósokkal, az egyháztörténészek a történettudománnyal, a rendszeres teológusok a filozófusokkal, a gyakorlati teológusok a pszichológusokkal és pedagógusokkal, stb. Ebben a viszonylatban a magyar teológusok nem állnak rosszul; igaz, elbizakodottságra itt sincs ok, de a magyar tudományos életben nem csak elképzelhető helyük, hanem szívesen látott vendégek, akik egyszer házigazdákká is válhatnak. Ha jól látom, meglehetősen szórványos kísérletek ebbe az irányba történtek már, és mindegyikük jó érzésekkel, sikerekkel járt. Ismét hadd utaljak itt a Bolyki János vezette groningen–budapesti kutatócsoportra, amely szép eredménnyel példázhatja ezt a modellt.

Ez esetben számíthatunk arra, hogy egyrészt csökken a kisebbség miatti hátrány: a komplex módon fellépő tudomány ereje még ma is hatalmas! Ráadásul az állami egyetemeken dolgozók még mindig elég nagy izolációban élnek (miként a teológusok is), így a horizont szélesítésének örülnek. Az egyetemközi együttműködés révén a teológusok tekintélye is növekedne, hiszen a külső elismerést, fájdalom, egyházunkban sajnos mindig többre értékelték a belsőnél...

Vannak azonban további problémák, amelyekre kompetenciám nem elegendő. A könyvkiadás kérdése óriási gond – nem csak a református egyházban, de egész Magyarországon. Gyakorlatilag nem lehet szakkönyvet kiadni Magyarországon szubvenció nélkül. Itt személyek kevés még a javaslatételre is. Végül pedig: a belső forráselosztás kérdésében ismét kiszolgáltatottnak érzem magam: az illetékeseknek kell rájönniük, hogy a jelenlegi módon komoly teljesítményt nyújtani nem lehet. Sőt azt is kell látniuk, hogy bár szerények vagyunk, mégis jelenlegi képességeink messze fölülműlják a tényleges teljesítmény volumenjét. Csupán remélhetem, hogy nem a teológiai eredményektől félnek Magyarországon!

Karasszon István